

Takvu predodžbu o imovnoj strukturi splitskog društva u početku XV st. upotpunjuju i društvene pogodbe o zajednici imovine (*unio et consocietas*). Takve se pogodbe sklapaju na 5 ili 10 godina, a redovito ih sklapaju najsiromašniji stanovnici grada, s ciljem lakšeg opstanka. Petko Berošević i Dujam Miroslavić, npr., u takvu *societas* ulažu pretežno kućne predmete, a veoma malo novca: svega 32 denara u gotovini i 18 libara potraživanja (36—7).

Prema tome, podaci o imovnim odnosima unutar splitskog društva u svesku notara Jakova de Penna, ma koliko bili fragmentarni, ipak upućuju na određene zaključke. Imovni rasponi spiltskih pučana, dakle većine gradskog stanovništva, uglavnom su slični onima u drugim dalmatinskim gradovima, prije svega u Zadru, što znači da je i njihova ekonomska osnova više-manje jednaka (težaština, obrt, ribarstvo, sitna trgovina). Uočljivo je, ipak, da u objelodanjenim dokumentima nema podataka koji bi svjedočili o postojanju sloja bogatih trgovaca i zemljoposjednika unutar pučana, kao u Zadru koji se upravo tada počinju okupljati oko škole sv. Jakova i oblikovati zadarsko građanstvo. Jednako tako, imbrevijature sadrže malo podataka o ekonomskoj djelatnosti patricijata. Možda bismo to mogli objasniti njihovom fragmentarnošću, ali to po svoj prilici nije ipak slučajno: dok se splitski obrti ili težaština u ekonomskom pogledu nisu razlikovali od zadarskih, dotle u Splitu nije bilo potrebnih preduvjeta za takav gospodarski zamah patricijata i bogatih pučana kao u Zadru. Zbog toga, stvarajući na temelju zapisa notara Jakova de Penna predodžbu o imovnoj strukturi splitskog društva, zapažamo da sličnost s ekonomski najrazvijenijim dalmatinskim gradom, Zadrom, opada ukoliko se od donjih približavamo gornjim slojevima splitskog pučanstva.

Izdvajajući iz imbrevijatura notara Jakova de Penna samo podatke koji osvjetljavaju ekonomske osnove splitskog društva, ni izdaleka nismo iscrpili bogati raspon njihove građe: od agrarnih i obrtničkih odnosa, preko kreditne djelatnosti i prodaje nekretnina do kulturnog razvoja Splita u početku XV st. (npr., građa orgulja u splitskoj katedrali; 37—8).

Notarski zapisi su, dakle, veoma važno vrelo za poznavanje sveukupnog razvoja dalmatinskih gradova u srednjem vijeku. Nadamo se da će autor i dalje novim izdanjima notarskih spisa proširivati naš pogled u život kasnosrednjovjekovnog Splita.

Tomislav Raukar

BOŽIDAR FERJANČIĆ, TESALIJA U XIII I XIV VEKU, Vizantološki institut SAN, Beograd 1974, 305.

Ova knjiga je, s obzirom na predmet obrade, zanimljiva ne samo za upoznavanje Bizantskog carstva nego i prošlosti naših naroda. Riječ je o političkim zbivanjima na teritoriju Bizanta koja su uslijedila nakon četvrtoga križarskog rata. Poslije osvojenja Carigrada (1204) i postanka Latinskog carstva (1204—61) pojedine su se oblasti raskomadnog carstva politički osamostalile. To se prije svega odnosi na kontinentalnu Grčku, gdje su neke pokrajine zauzeli latinski vitezovi, a druge bizantski velikaši koji su otuda pokušali organizirati borbu protiv osvajača. Ferjančić u uvodnom dijelu knjige napominje da ta politička individualnost pojedinih oblasti nije bila prolaznog karaktera, već da se ona nastavila i nakon obnove Bizantskog carstva 1261. »Među tim oblastima koje svojom političkom individualnošću imaju važno mesto u istoriji Grčke kasnog srednjeg veka, posebno je interesantna Tesalija, plodna i prostrana zemlja kroz koju su za nepuna dva stoleća (1204—1393) prošli mnogi gospodari«(1).

Sadržaj knjige je, osim uvoda, podijeljen u šest dijelova: Latinska vlast u Tesaliji (11—38); Tesalija pod vlašću države epirskih Anđela (39—94); Tesalija kao samostalna država 1268—1332 (95—189); Tesalija pod vlašću Carigrada 1332—1348 (190—226); Vlast Nemanjića u Tesaliji 1349—1373 (227—264); Posljednje godine pred tursko osvajanje 1373—1393 (265—281). Zatim dolaze Résumé (na francuskom jeziku) i Registar.

U uvodnom dijelu autor opisuje granice Tesalije i zaključuje da se u obrađenom razdoblju njene prirodne, zemljopisne granice ne poklapaju s političkim. Ističe, nadalje, njenu važnost za povijest Grčke i gotovo potpunu samostalnost tijekom dva stoljeća, te napominje da se u izvorima u tom razdoblju Tesalija često naziva i »Velika Vlaška«.

Prvi dio knjige — *Latinska vlast u Tesaliji* — Ferjančić dijeli u četiri poglavlja. U prvom: *Krstaški posedi u Tesaliji* (11—20), iznosi da je po ugovoru o diobi bizantskog teritorija Tesalija najprije pripala križarskim baronima (12), ali da ju je već 1205. osvojio talijanski markiz Bonifacije Monferatski. U Tesaliji se tada razvija feudalna društvena struktura kao i u zapadnoj Evropi; odatle velika rascepkanost i usitnjenost feudalnih posjeda. Međutim, kada latinski car Henrik I 1209. osvaja Tesaliju, latinski baroni napuštaju političke ambicije i priznaju njegovu vlast. U drugom poglavlju *Crkvena organizacija u Tesaliji* (20—29) autor opisuje organizaciju katoličke crkve u Tesaliji nakon osvojenja, te zaključuje da, iako je »latinska crkva« od početka bila postavljena na solidne temelje, ipak se odmah sukobila s političkom barona. Osim toga, i unutar same crkve pojavili su se različiti politički i materijalni problemi. U daljem poglavlju *Odnosi između barona i crkve* (29—33) autor obrađuje sukobe između barona i klera radi podjele zemljišta i prihoda; ipak, poslije njihova sporazuma 1210. baroni u Tesaliji više ne posizuju za crkvenom imovinom. U poglavlju: *Latinski osvajači i grčko stanovništvo* (33—38) Ferjančić raspravlja o odnosu bizantskog stanovništva i osvajača koji sklapaju između sebe sporazum (34). Na isti način i papa Inocencije III traži mogućnost da se sporazumije s grčkim klerom i da mu on bude oslonac u crkvenoj organizaciji na osvojenom području. Autor zaključuje da je rimska crkva bila temelj latinske vlasti u Tesaliji, ali da je ta politika kompromisa doživjela neuspjeh zbog općeg nepovjerenja i otpora (38).

Drugi dio knjige: *Tesalija pod vlašću države epirskih Anđela*, autor dijeli u tri poglavlja. U prvom, pod naslovom *Grčko osvajanje Tesalije: Mihailo I i Teodor I Anđeli 1214—1230* (39—54), zaključuje da se rimska crkva i latinski baroni nisu mogli učvrstiti u Tesaliji zbog otpora grčkog stanovništva i jer je ta oblast bila stalno napadana od epirskih Anđela, koji su u težnji da obnove Bizantsko carstvo osvojili Tesaliju 1214. i odmah zatim obnovili grčku crkvenu organizaciju. U drugom dijelu: *Epoha Manojla i Mihaila II Anđela 1230—1268*. (54—75), Ferjančić raspravlja o raspadu epirske države i osnivanju Tesalije koja otada postaje posebna oblast, pa ima i posebnu povijest »završenu 1332. godine porazom lokalnih tesalijskih velikaša« (54). U tom dijelu pomno analizira političke promjene u vezi s Tesalijom. Piše o zanimanju nikejskog cara za Tesaliju, stvaranju koalicije protiv pretenzija nikejskog dvora koja je poražena 1259, i o tome kako su Epir i Tesalija bili zauzeti. Autor konstatira da iako su Paleolozi osvojenu pokrajinu uskoro izgubili, ipak je istočni dio Tesalije ostao u njihovim rukama, a kada su 1261. osvojili Carigrad, u tom su tesalijskom dijelu izgradili čvrstu administrativnu i crkvenu organizaciju. U poglavlju: *Zemljišno-svojinski odnosi u Tesaliji druge polovine XIII veka* (75—94) autor analizira strukturu imovinskih odnosa u istočnoj Tesaliji i to uglavnom na velikim posjedima »monaških obitelji Makrinitise i Neopetre« (75), te utvrđuje pojedine specifičnosti u razvoju kasnosrednjovjekovnog feudalizma

u tom dijelu Grčke. Pri tom daje uglavnom deskriptivni prikaz tih odnosa ne zalazeći dublje u društvenu, pravnu i ekonomsku analizu feudalnih društvenih odnosa.

Treći dio knjige: *Tesalija kao samostalna država 1268—1332*. U prvom poglavlju: *Vlast Jovana I Anđela 1268—1289* (95—126) pisac opisuje one dijelove Tesalije koji su ostali pod vlašću epirskog despota, ali se zatim odvajaju i postaju samostalni kada ih Ivan I Angelo posve odvaja od Epira. Autor ocjenjuje njegovu vladavinu kao veoma važnu za dalji politički, ekonomski i kulturni razvoj Tesalije. Štoviše, on misli da se »samo u tom vremenu može govoriti o postojanju nezavisne tesalijske države koja je svojom ekonomskom i vojnom snagom uticala na opšta zbivanja na jugu Balkanskog poluostrva« (101). Iako se tesalijski vladar suprotstavljao težnji Paleologa za obnovom carstva, ipak među njima dolazi do sporazuma, pa čak Ivan I Angelo prima iz Carigrada »znakove sevastokratskog dostojanstva«. Unatoč tome je vodio samostalnu politiku, pa čak i suprotnu interesima obnovljenoga Bizantskog carstva. Autor se osobito zadržava na crkveno-političkim problemima u vezi s crkvenom unijom sklopljenom u Lyonu 1274. između istočne i zapadne crkve i napominje, da je tesalijski vladar nastupao kao branilac pravoslavlja okupljajući oko sebe protivnike unionističke crkvene politike Mihaila VIII Paleologa. U poglavlju: *Naslednici Jovana I Anđela 1289—1318* (126—139) autor napominje kako nedostatak izvora ne dopušta da dobro upoznamo razvoj Tesalije potkraj XIII i na početku XIV st., ali ipak konstatira da ona u tom razdoblju gubi obilježje državno-političke samostalnosti. U poglavlju: *Katalanci u Tesaliji* (139—153), Ferjančić piše o ratobornim Kataloncima, koji su, pobijedivši 1311. latinske vitezove, osnovali državu na teritoriju Beocije i Atike, te otuda napadali Tesaliju. Poslije smrti Ivana II Angela 1318. osvojili su južne dijelove Tesalije i uklopili ih u svoju državu (141—43). Autor prikazuje način crkvene i svjetovne uprave, te restauraciju rimske crkve koju su Katalanci proveli. U poglavlju: *Mletački interesi i posedi u Tesaliji u XIII i XIV veku* (153—164), autor konstatira da iako mletački posjedi u Tesaliji nisu bili prostrani, kao drugdje u Grčkoj, ipak su imali značajnu ulogu u ekonomskoj i trgovačkoj djelatnosti. Na temelju oskudnih izvora, on je analizirao tu njihovu poslovost. U daljem poglavlju: *Tesalija pod vlašću krupnih feudalaca* (164—189), prikazuje raspadanje Tesalije poslije 1318. godine. Sjeverne krajeve zauzimaju Paleolozi kojima nije uspjelo da osvoje čitavu zemlju zbog otpora pojedinih tesalijskih feudalaca i Katalonaca koji su držali južne dijelove. Ferjančić pomno analizira izvore o zemljišnim posjedima, njihovim gospodarima i gospodarском razvoju, te ukazuje na česte političke promjene.

Četvrti dio govori o *Tesaliji pod vlašću Carigrada*. U prvom poglavlju: *Delimično uspostavljanje dominacije Paleologa i vlast despota Jovana II Orsinija u zapadnoj Tesaliji* (1332—1335), (190—198), autor opisuje osvajanje Tesalije 1332. od strane Paleologa i epirskog despota poslije nestanka moćnih tesalijskih velikaša koji su donekle čuvali njenu samostalnost. U poglavlju: *Albanci u Tesaliji XIV veka* (198—205) pomno prati dolazak i naseljavanje Albanaca u Tesaliji. Smatra da, iako su većinom prodirali dalje na jug, ipak su činili »stalno naseljenu i značajnu etničku celinu u Tesaliji« (200). Konstatira da je unatoč sporazuma albanska ratnička skupina predstavljala stalan izvor nemira, jer je napadala susjedno stanovništvo. U trećem poglavlju: *Obnovljena vlast Carigrada u Tesaliji 1332—1348* (205—226), autor piše na temelju oskudnih izvora o osvajanju preostalih dijelova Tesalije od 1332—35. i o organizaciji bizantske vlasti u njima, te o prvom namjesniku Mihailu Monomahu. Međutim, poslije smrti Andronika III 1341. izbija građanski rat koji je doveo do raspada donekle obnovljene državne cjeline Bizantskog carstva. Pisac posebno opisuje međusobni odnos tesalijskih feudalaca za vrijeme tih događaja.

Peti dio obrađuje *Vlast Nemanjića u Tesaliji (1348—1373)*. U prvom poglavlju: *Vlast Stefana Dušana u Tesaliji (1348—1355)*, (227—237), Ferjančić opisuje srpsko osvajanje Tesalije. Smatra da je građanski rat u Bizantu »angažovao sve rezerve vojnih i ekonomskih snaga i tako onemogućio suprotstavljanje ekspanziji susedne srpske države« (227). Pored toga, zbog pojave kuge oslabio je utjecaj Bizanta, a tesalijski su se velikaši nadali da će im promjena političke vlasti donijeti veće probitke. Zato je, konstatira autor, srpska vojska mogla lako osvojiti Tesaliju 1348, ali je srpska vlast u stvari bila kratkotrajna, jer je poslije Dušanove smrti nestalo ondje srpske uprave. U drugom poglavlju: *Akcija despota Ničifora II Anđela u Tesaliji (1356—1359)*, (237—241), autor zaključuje da su promjene i građanski rat u Srbiji omogućili epirskom despotu da osvoji čitavu Tesaliju, a pomoglo mu je i nezadovoljstvo velikaša srpskom upravom. U trećem poglavlju: *Vlast Simeona Paleologa i Jovana Uroša u Tesaliji (1359—c.1373)*, (241—264), Ferjančić opisuje osvajanje Tesalije od strane Simeona Paleologa, polubrata cara Dušana, koji je namjeravao da osnuje novo carstvo pa je uzeo Tesaliju kao centralnu oblast. Autor marljivo analizira dokumenta iz tog razdoblja, smatrajući da se novi vladar oslanjao na bizantsku i na srpsku državnu tradiciju. Prikazuje nadalje crkvenu organizaciju.

U zadnjem dijelu: *Poslednje godine pred tursko osvajanje (c. 1373—1393)*, (265—281), Ferjančić pretpostavlja da je posljednji Nemanjić Jovan Uroš vladao Tesalijom »jedva koju godinu« (267); zatim se povukao u manastir, a »njegov položaj je preuzeo kesar Aleksije Anđelo Filantropin« (267). Smatra da je taj vladar bio jedan od najmoćnijih lokalnih feudalaca i da je vladao pod pokroviteljstvom bizantskog cara. Takvo je političko stanje potrajalo do turskog osvojenja Tesalije 1393.

Završavajući ovaj prikaz, možemo naše dojmove o toj knjizi izraziti ovim zaključkom: B. Ferjančić je uglavnom prikazao političku povijest Tesalije u XIII i XIV stoljeću. Njegov se rad temelji na iscrpnom poznavanju suvremenih izvora i literature, pa on o svakom spornom problemu iznosi najprije mišljenja pojedinih historičara a zatim, na temelju svestrane analize, donosi svoj sud. Međutim, ne ulazi dublje u razmatranje privrednog i pogotovu kulturnog života u toj veoma važnoj pokrajini. Iako, na primjer, uočava posebna obilježja tesalijskog feudalizma, ipak se na njima dovoljno ne zadržava.

Oživljavajući prošlost ove relativno male oblasti, autor je stalno primoran da je uklapa u širi okvir povijesnih događaja. Nije, dakako, lako prikazati tu prošlost koja je duboko povezana s političkim zbivanjima na cijelom teritoriju, a pogotovu ako se ona ograniči na dva doista burna stoljeća. Tu se pisac sreo s mnogo poteškoća koje je s uspjehom svladao. Međutim, u viru događaja nedostaje ponekad preglednost u povezivanju brojnih pojedinosti u jedinstvenu cjelinu, a mogla su se, možda, izbjeći i neka nepotrebna ponavljanja. Uza sve to je upravo ovaj široko zasnovani okvir političkog zbivanja na Balkanskom poluotoku omogućio autoru da zamršenu povijest Tesalije u ovo doba žestokih sukoba između Istoka i Zapada na jednom tlu izloži veoma plastično.

Petar Korunić

O NEKIM PROBLEMIMA NEOMANIHEJSKIH HEREZA U PRILOZIMA DRAGOLJUBA DRAGOJLOVIĆA

U znanstvenim krugovima dobro je poznato s koliko se teškoća susreću znanstvenici koji proučavaju srednjovjekovne hereze. Oskudnost izvora, njihova česta nejasnoća i protivurječnost nerijetko ih odvođe u nedoumicu. Zato ne začuđuje

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE